

Superessivusragos névszót vonzó névutóink kialakulásához

A névutórendszer történeti vizsgálata terén SIMONYI (MHat. II, 1—288) és KLEMM (TörtMondt. 221—53) alapos összefoglalásai után is sok még a teendő. E művek — valamint az NySz. és újabban az SzT. is — bő példaanyagot közölnek ugyan a névutók régebbi használatára, de tárgyalásmódjuk az egyes elemek változásait kíséri figyelemmel, s ezért a korábbi nyelvallapotok szinkrón összefüggései kevésbé rajzolódnak ki belőlük.

Azóta a névutózás vizsgálata, elsősorban leíró téren, jelentősen előrehaladt. A kutatás középpontjába az elszigetelt elemek helyett a névutókészlet nyelvi részrendszer volta került. BERRÁR (MNY. LII, 429—35, NytudÉrt. 13. sz., TörtMondt. 58—62), KÁROLY (MNY. XLIX, 461—3, MNY. LIII, 106), PAIS (MNY. L, 318—31), TEMESI (MNYIT. 1958/2. 15—9, MMNYR. I, 281—7) és SEBESTYÉN (pl. NyelvTan. 89—101, NytudÉrt. 40. sz. 314—9), valamint mások részlettanulmányai fokozatosan új szempontokkal gazdagították a kutatást. SEBESTYÉN leíró monográfiája (A magyar nyelv névutórendszere. Bp., 1965) a mai névutórendszert már elsősorban jellemző típusaival, ezek arányaiival, szabályszerűségeivel mutatja be. A szinkrón anyag engedte történeti tanulságok alapján arra is rámutat azonban, hogy a diakrón rendszertani vonatkozások jó része még vizsgálatra vár. Nem ismerjük például eléggé a névutótípusok egymáshoz való viszonyát a korábbi időszakokban (vö. uo. 199), s egy-egy szerkezetítípus elemeinek alakulása sincs mindig tisztázva.

A következőkben a ragvonzó névutók legjellemzőbb típusának (vö. SEBESTYÉN, Névut. 93), az *-n* ragcs névszóval járóknak a kialakulásához szeretnék adalékokat közölni a Jordánszky-kódexben végzett vizsgálataim alapján.¹ A kódex teljes névutókészletét feldolgoztam, így e típus szinkrón helyzetét az adott nyelvallapot névutórendszerének összefüggéseiben vázolhatom föl. A megfelelő határozószók vizsgálata azonban, amely az értékelést nagyban segítené, nem volt dolgozatom célja.

A JordK.-re egyetlen kiadása, a RMNY. V. kötete lapszámával hivatkozom. A latin megfelelőőt a Vulgata Weber-féle kritikai kiadásából közlöm (Biblia Sacra. Iuxta Vulgatam versionem. Stuttgart, 1969). Ez a latin szöveg alkal-

¹ Ez a dolgozat egyetemi doktori értekezésem megfelelő részein alapul, melyet Sebestyén Árpád vezetésével készítettem (Nyelvtörténeti vizsgálatok a Jordánszky-kódexben. Debrecen, 1981. Kézirat).

mas az összevetésre, esetenként figyelembe kell azonban vennünk a JordK. sajátos, olykor tömörítő fordítási módszerét is (vö. [M.] NAGY: MNy. LXXVII, 41—8).

Az *-n* ragos névszót vonzó névutók kialakulásáról a kutatók véleménye ma általában megegyezik abban, hogy a névutóvá válás értelmezős szerkezetben történt. Bizonyos locativusi irányú határozószók gyakran követtek *-n* ragos névszót értelmezőként, s a sűrű együttes előfordulás fokozatosan vezetett el az értelmezős szintagma névutós kapcsolattá értékelődéséhez, a határozószó névutóvá grammatikalizálódásához (vö. KLEMM, TörtMondt. 222—3; BERRÁR, TörtMondt. 60; SEBESTYÉN, Névut. 94, 97, 99, 107, 110, 117, 198; e helyeken l. a korábbi szakirodalmat is).

E névutócsoport történetének sajátossága azonban, hogy tagjainak nagy része, s épp amelyekkel a típus kiformalódása is megindult (*által, alul, belül, felül, kívül* stb.), korábban ragtalan alapszót követő ablativusi névutó volt (l. e névutók tárgyalását SIMONYI, MHat. II; KLEMM, TörtMondt.; SEBESTYÉN, Névut.). A *kapu belől—kapun belől* szerkezeti változást a szakemberek nem egyformán ítélik meg. A véleményeket elsősorban SEBESTYÉN (Névut. 12—4, 198, ill. a megfelelő névutók szócikkei) alapján foglalom össze.

Az egyik felfogás (pl. SIMONYI, MHat. I, 10; MMNyR. I, 21; BENKŐ, ÁrpSzöv. 280) szerint a kérdéses formák ragos névszóból először határozószókká váltak, majd így jelöletlen határozói értelmezős szerkezetben névutóvá. A jelölt, ragvonzó szerkezetet az ablativusi és locativusi irány megkülönböztetésének igénye hozta létre.

SEBESTYÉN (Névut. 198) ragos névszó → névutó → határozószó → ragvonzó névutó sorrendűnek tartja a fejlődést. Hangsúlyozza, hogy a ragtalan alapszavú névutóból alakult határozószó locativusi használata volt annak a feltétele, hogy az adott formák a superessivusragos névszóval azonos irányt jelölve annak értelmezői legyenek, majd e szerepükben elterjedve ragvonzó névutóvá váljanak. Véleménye szerint ez a fejlődés minden ide tartozó névutóban külön-külön végbement. Az új típusú szerkezet vagy fokozatosan kiszorította a funkció nélkül maradt régít, vagy funkciómegosztás történt köztük.

A névutós kapcsolat morfológiai típusának megváltozásában egyesek (pl. SIMONYI, MHat. I, 113; BERRÁR, TörtMondt. 60) eredeti és analógiás fejlődést tesznek föl. Mások szerkezetkeveredésnek (HORGER) vagy ismeretlen okoknak is (GOMBOCZ) tulajdonították az *-n* ragos vonzat kialakulását (idézi: KLEMM, TörtMondt. 223; SEBESTYÉN, Névut. 99, 110, 198).

A kérdés megítélését nehezíti, hogy régebbi korok névutós határozóinak használatáról nem készült szinkrón metszet, amely a morfológiai típus szóbanforgó változását folyamatában mutatná be. Egy ilyen történeti leíráshoz szeretnék hozzájárulni a JordK. adatainak tanulságaival.

Az *-n* ragos névszót vonzó névutók a JordK.-ben „in statu nascendi” ragadhatók meg. Potenciálisan az *alól, által* ’által’, *belől, fölül, kívül, túl* névutók

jönnek számba a kódexben, a ragvonzóvá válás azonban még nem mindegyiken figyelhető meg. Ezek a kódex névutókészletének általában a közepes vagy ritka előfordulású és megterheltségű elemei. A 33 egyszerű névutó között a ragtalan alapszavú *átal* a 11., a *kívül* a 15., a *belől* a 22—3., az *alól* a 27—8., a *főlül* a 26—30. helyen áll. A *túl* határozószó névutói szerepben nem fordul elő, csak egyetlen továbbragozott változatban: *thwllyarol* (363). A 'túl' jelentést a kódexben az *átal*, *elvől*, *elvé* névutók hordozzák. A vizsgált anyag nagysága alapján (az egyszerű névutók száma a személyragos határozószói származékokkal 3423) ezt a gyakoriságot általánosabban is jellemzőnek tarthatjuk.

Az adott névutók JordK.-beli irányjelölését a nem ragvonzó típusban a következő táblázat szemlélteti. Az első oszlopban a ragtalan, a másodikban a *-NAK*-ragos alapszavú névutói illetve ilyen értékű személyragos határozószói, a harmadikban a személyragos határozószói példákat tüntetem fel. A ragtalan vagy *-NAK* ragos alapszó arányaival most nem foglalkozom: szempontunkból egy típust képviselnek (a továbbiakban: ragtalan alapszavú típus). A keverékformákat (*-NAK átal*, *kapu kívül*) összeadásjellel kapcsolom a szabályosakhoz.

	helyhat.									össz.							
	abl.			lcc.			lat.				elvont			egyéb			
	1	2	3	1	2	3	1	2	3		1	2	3	1	2	3	
<i>alól</i>	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	
<i>átal</i>	—	—	—	8	13	+1	1	—	—	—	27	9	2	1	—	—	62
<i>belől</i>	—	—	x ²	1	8	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	11	
<i>főlül</i>	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	
<i>kívül</i>	—	—	—	6	15	—	7	3	—	4	+1	10	—	—	—	—	46
össz.:	4	2	—	15	37	1	7	5	—	32	19	2	1	—	—		
	6			53			12			53			1			125	

Az *alól* és *főlül* névutók csak eredeti, ablativusi értékben szerepelnek a kódexben. Ez ugyan nem zárja ki locativusi használatuk meglétét e korban, hiszen igen ritka előfordulásúak. Locativusi példák már korábbról is adatolhatók mind névutói, mind határozószói szerepben (vö. TESz.). E két névutó *-n* ragos vonzata azonban a JordK.-ben nem jelentkezik.

A ragtalan alapszót követő *átal*, *belől*, *kívül* névutók eredeti ablativusi értékükben nem fordulnak elő. Végbement bennük az ablativusi → locativusi, sőt

² A *belől* ablativusi értékben ekkor már raggá rövidült, ezért ilyen irányú személyragos alakjait nem a névutószármazékokhoz kell kapcsolnunk.

a locativusi → lativusi irányváltás. Gyakoriságban a locativusi szerep dominál, s ezzel jó talajt biztosít e formák locativusi határozószói használatához. A ragvonzó névutóvá válás megindulása azonban csak az *átal* és *belől* használatában figyelhető meg. A régi és az új típus funkcióit és arányaikat a következőkben mutatom be.

Által 'által': *Tenger átal ~ tengernek átala* típus

a) Helyhatározó, loc.: hamar el vezendők^a vattok az feldról^a kyt yordan vyzee *atal* akartok byrnya (210) ~ cito perituros vos esse de terra quam *transito Jordane* possessuri estis (Dt. 4: 26); yeweenek az *tengher atal* kaffarnaombâ (643) ~ venerunt *trans mare* in Capharnaum (Io. 6: 17); yob volt vona... az Jordan *vyzeenek atala* lakoztwnk vona (298) ~ utinam... mansissemus *trans Jordanem* (Ios. 7: 7); meegyen vala *Samarianak es Galyleanak atala* (588) ~ *transibat per mediam Samariam et Galilaeam* (Lc. 17: 11) — összesen 22 névutó + 1 személyragos határozószó.

b) Eszközhatározó: [ajándékokat] kылde el hw^b zolgaýnak kezók^a *atal* (62a) ~ misit *per manus* servorum suorum (Gn. 32: 16); kyk ymaran hyrdethween vannak tynektek *azok atal*, kyk predicalottanak tynektek (845) ~ quae nunc nuntiata sunt vobis | *per eos* qui evangelizaverunt vos (Pt. 1: 12); Ennel tebbet akarttam tynektek yrnom, de nem akaram *lewelnek es teentanak atala* (875) ~ *plura habens vobis scribere* | nolui *per chartam et atramentum* (2. Io. 12) — 34 névutó + 2 személyragos határozószó.

c) Okhatározó: ew *bezeede atal* erednek el (179) ~ *ad verbum eius* egredietur (Nm. 27: 21) — 2 névutó.

d) Egyéb: [a hitetlenek] ffel yndwytak az nepeknek zywkét az Sydok ez zent apóstolok ellen. De *mynd az atal* mykoron megh keestenek vona, oth lakozwan, hywfegghel czelekódwen^a wr yftenben (756) ~ ... *multo igitur tempore demorati sunt* | *fiducialiter agentes in Domino* (Act. 14: 3) — 1 példa.

Tengeren átal típus

Többszófajúságából illetve az *-n* ragos határozó jelenlétéből következően az *átal* gyakran olyan szórendben áll, amelyben szófaji jellege nem egyértelmű. Névutónak leginkább a *megy* (...) *vmin átal* (vö. lejjebb a (207, 576) vagy a *vmin átal* ... *megy* szórendben ítélnélhető, az utóbbira azonban nincs példa. A *vmin átal* *megy* szórendben határozószó, igeikötő és névutó egyaránt lehet (vö. a/592). A kódexben a ragvonzó névutói vagy afelé átmeneti szerepénél azonban sokkal gyakoribb az *átal* határozószói illetve igeikötői funkcióban (*átal* *megy* *vmin*, *megy* *átal* *vmin*). Ez arra mutat, hogy a ragvonzó névutót formáló szerkezetbokrokban először az *átal* adverbium (→ igeikötő) és az ige szorosabb egységéhez kapcsolódott az *-n* ragos névszó. Névutói vagy a névutói fejlődést közvetlenül magukban rejtő példák:

^a A felhasznált forrásban az így jelölt szóalakok *ö*-, *ő*-jének *ó* jelen alul is ferde vonalka (mel-léjel) van.

^b A felhasznált forrásban a *w*-n két ékezet van.

a) mert *nê meeg*” ez *Jordan vyzeen atal* (207) ~ *nec enim transibis Iordanem istum* (Dt. 3: 27); *meegyen vala varafokon es falwkon atal* (576) ~ *ibat per civitates et castella* (Lc. 13: 22); *megh zaraztaa ew vyzeeth, hogy wta leenne azon atal* mynden kernalnak (914) ~ *siccavit aquam eius | ut praeparetur via regibus* (Apc. 16: 12) — *kynnyeb az teweenek az thew fokan atal menny* (592) ~ *facilius est enim camelum per foramen acus transire* (Lc. 18: 25) — 5 névutó + 5 többszófajú példa.

b) *nam nemellyek fogadafnal kyl vetteek az papfagot, ez kedegh fogadaffal azon atal*, *ky hw neky mondotta: . . . Te vagy erukke valo pap* (810—11) ~ *alii quidem sine iureirando sacerdotes facti sunt || hic autem cum iureirando per eum qui dixit ad illum. . . | tu es sacerdos in aeternum* (Hbr. 7: 20—1) — 1 példa.

c) —

d) *Ti lattatok myndent, kyketh tett wr yften ty eletetek egyptomnak feldeen ffarahonak. . . es mynd azon atal* *nem adot tynektek wr Iften zywet rea, hogy megh erthetnethek* (263) ~ *vos vidistis universa quae fecit Dominus coram vobis in terra Aegypti | Pharaoni. . . || et non dedit Dominus vobis cor intellegens* (Dt. 29: 2—4) — 4 példa.

Az *atal* névutó kódexbeli szerkesztésére elsősorban a ragtalan alapszó jellemző, de megindult a ragvonzó struktúra kialakulása is. A kétféle szerkesztésmód a helyhatározói, esetleg az eszközhatározói funkcióban s a *mind az(on) atal* kötőszóban él egymás mellett. Más elvont szerepében (l. okhat.) a névutó csak ragtalan alapszót követ.

Helyhatározói funkcióban mindkét típus locativusi irányú határozót alkot. Jelentésük ’vmin keresztül’ (vö. fent: *atal* a/643, 588 és *-n atal: a*), a ragtalan alapszavú kapcsolatban ’vminek a másik, túlsó oldalán, vmin túl’ is (vö. 210). A két szerkezetípus közt tehát nincs funkciómegosztás, de az új szerkezet a réginek csak egyik jelentésárnyalatát veszi át. Ez azzal is összefügg, hogy az *atal* többnyire prolativusi jellegű *-n* ragos névszót (vö. SIMONYI, MHat. I, 113) követ a kódexben. Az is lehetséges, hogy a ’vmin túl’ jelentésárnyalat a JordK. nyelvjárási sajátága (vö. SIMONYI, MHat. II, 166). A kétféle szerkezet közül a ragvonzó még ritkább. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nyomatékviszonyok ismerete nélkül a névutói szórendű példákat is csak feltételesen tarthatjuk névutói előfordulásoknak, minthogy összehasonlító anyagra nem támaszkodhatunk.

Nem dönthető el pontosan, melyik szerkezetípus képviseli az *azon* mutató névmási alapszavú példa (*-n atal: a/914*). Az *azon* ugyanis egyaránt lehet superessivusragos, illetve *-n* névmásképzővel ellátott forma (vö. TESZ. *az* a.). Ez a homonimia tartalmaz alapszavú párhuzamok híján többször is lehetlenné teszi a szerkezetípus pontos meghatározását (vö. alább).

Eszközhatározói funkcióban a ragtalan alapszavú szerkesztés a jellemző, sőt az *atal* éppen ekkor van terjedőben a *miatt* névutó rovására. (Ez utóbbi

azonban még gyakoribb a JordK.-ben.) Ragvonzó szerkezetűnek egy példát tarthatunk (l. *-n által: b*), de az *azon* névmás homonima jellege miatt csak feltételesen. A helyi szerepű *-n által* funkciófejlődése megindulhat az eszközhatározó felé, hiszen e két funkció igen közel áll egymáshoz. SIMONYI (MHat. II, 166) közöl is egy ragvonzó szerkezetű eszközhatározói példát Faluditól, más kézikönyvek és szótárak azonban nem említik ezt a használatot. Ugyanilyen jelentésváltozás történt később a *-n keresztül* névutóban is (vö. SEBESTYÉN, Névut. 107—8). A JordK. egyetlen példáját feltételesen ilyen irányú kísérletnek tekinthetjük.

A kötőszói szerepű *mind az(on) által* mindkét szerkesztésmóddal előfordul, de az *-n* nélküli forma a ritkébb. Megjegyzem, hogy a TESz. 1552-ből jelzi a *mindazonáltal* első előfordulását (l. *mind a.*). A JordK. adata ennél korábbi, s a kézirat mikrofilmmásolatáról ítélve nem kell íráshibára sem gyanakodnunk.

A *mindazonáltal* formát SIMONYI (Kötőszók I, 206) superessivusragosnak tartja. Bizonyítéka azonban különös módon a JordK. íráshibás *myndazonnal[tal]* alakja, amely viszont mechanikus másolásból fakad. (A kiegészítés bizonytalansága miatt nem is vettem fel a névutó előfordulásai közé.) SEBESTYÉN szintén a ragvonzó *által* származékának tartja e kötőszót (Névut. 95). Más szakmunkák nem foglalnak állást az *-n* eredetében (vö. KLEMM, TörtMondt. 443; BERRÁR, TörtMondt. 64; TESz. *mind a.*).

A JordK. ide tartozó példái már kötőszói szerepűek, bennük legfeljebb elmosódottan érezni néha elvont határozói (többnyire képes helyhatározói) eredetüket (vö. SIMONYI, Kötőszók I, 206; KLEMM, TörtMondt. 443; TESz. *mind a.*). Ha azonban a ragvonzó névutói szerkesztés kódexbeli kiforrottságát tekintjük, a JordK. *mind azon atal* kötőszavát nem tarthatjuk egyértelműen a superessivusragos struktúra képviselőjének. Ez ugyanis funkciófejlődésben jóval előrehaladottabb, mint a ragvonzó *által* névutó. Ezt az eltolódást ugyan magyarázhatja a névmások feltételezett előljáró szerepe a funkciófejlődésben (vö. BERRÁR, NytudÉrt. 13. sz. 34) vagy nyelvjárási különbség, lévén az *által* igen régi névutó (vö. PAIS: MNy. L, 318—31). Amíg azonban a ragvonzó *által* névutó történetét nem ismerjük eléggé, a *mindazonáltal* kötőszóban mind az egyszerű, mind a ragvonzó *által* megjelenését gyaníthatjuk.

Az *atal* névutó JordK.-beli használatában tehát a ragvonzó struktúra kialakulásának kezdetét tükrözi.

Belől: *Kapu belől ~ kapunak belőle* típus

Helyhatározó, loc.: Mikoron vala mely varafodnak *kapwya belől^a*... vala mely ffyffyw, awagy azonyallath, kyk gonozth teegyenek (236) ~ cum repperti fuerint apud te *intra unam portarum tuarum* vir aut mulier qui faciant malum (Dt. 17: 2); be ne mennyen az fanctuariomba, ky az *velomnak belőle^a* vagyon (99) ~ ne... ingrediatur sanctuarium quod est *intra velum* (Lv. 16: 2) — lat.: De az zêt *velomnak belőle^a* ne mennyen (108) ~ *intra velum* non ingrediatur (Lv. 21: 23) — loc.: 9 + lat.: 2 = 11.

Kapun belől típus

a) Loc.: *kyk te kapwdon belól^a laknak* (54) ~ *qui est intra portas* (Ex. 20: 10); *meel*” oltar vgyan ottan az *ayton belól^a vagyon* (81) ~ *quod est ante ostium tabernaculi* (Lv. 1: 5) — lat.: *hogy be ne mehethneenek az földnek^a hataran belól^a* (185) ~ *ut non intrarent fines* (Nm. 32: 9) — loc.: 2 + lat.: 1 = 3.

A *belől* névutó a JordK.-ben csak helyhatározói szerepű, locativust és lativust jelöl. A ragtalan alapszavú és a ragvonzó típus írásban egymás fakultatív variánsa, funkciókülönbség nincs köztük. Alapszavuk is azonos jelentéskörbe tartozik: *határt, választóvonalat alkotó tárgy neve: kapu* (8-szor), *velom* ’lepel, függöny’ (3) a ragtalan típusban, *ajtó, határ, kapu* (1—1) a ragvonzóban. A két szerkesztésmód közül azonban a ragtalan alapszavú a gyakoribb 11 : 3 arányban. Az írott szövegből ítélve tehát a ragvonzó típus kialakulásának kezdetén tart.

A fakultatív használatra utal az is, hogy mindkét szerkezetípus előfordul ugyanabban a mózesi könyvben (vö. fönt 99, 108; 81). (Érdekes, hogy a *belől* névutó egyébként is csak a mózesi könyvekben szerepel.)

Nem derül azonban ki az írott szövegből, meddig jutott el a *belől* a ragvonzó névutóvá válás útján: a terjedő névutói szórendű példákban hol tart az a folyamat, melynek során a *belől* értelmezői nyomatékát elveszti. A *határ* alapszavú kapcsolat (185) funkcionális fejlettsége (a loc. → lat. irányváltás megtörténte) már névutónak mutatja. Kérdés azonban, nem lativusi határozószóként értelmez-e itt prolativusi szerepű *-n* ragos határozót (vö. SIMONYI, MHat. I, 113; KLEMM, TörtMondt. 187). Bár a *belől* adverbium lativusi szerepére az az első adat későbbi (1647e: TESz. *belül* a.), a névutó lativusi funkciójából ítélve elképzelhető, hogy a határozószó ilyen irányú használata is korábbi. (A *kívül* lativusi adverbium már az ÓMS.-ból adatható: TESz. *kívül* a.) Ebben az esetben a példa még nem teljes értékű névutós kapcsolat.

Az *ajtó, kapu* alapszók esetén szintén nem zárhatjuk ki, hogy a *belől* még névutói szórendben is őriz valamit értelmezői nyomatékából. Ismeretes, hogy e főneveken az *-n* rag a régiségben gyakran általános helyjelölő funkciót töltött be (vö. SIMONYI, MHat. I, 118). Így a JordK.-ben is: *megh monda, hogy peter az ayton allana* (749) ~ *nuntiauit stare Petrum ante ianuam* (Act. 12: 14); *en allok az ayton, es zerghetek* (891) ~ *sto ad ostium et pulso* (Apc. 3: 20) stb. Az ilyen példák viszonyát az alakuló névutósakhoz egyetlen kódexben összehasonlító anyag híján nem tudjuk pontosan megítélni. Ezt a bizonytalanságot tükrözi a szakirodalom például a Bécsi Kódex „*varosomnac kapuin belól^a lakozic*” (7; *intra portas*) mondatának értékelésében. A NySz. a *belől*-t adverbiumnak veszi, SIMONYI a MHat.-ban (II, 157) ragvonzó névutónak, KLEMM (TörtMondt. 233) és a TESz. szintén névutónak. De ugyanebből a kódexből idézhetjük: *Mardocheus lakozikuala kiralnac aitaian* (53; *ad ianuam*

^a L. . . . l.

regis); kiralnac *aitaian* lakozikuala (54; *ad regis ianuam*). Így kérdéses, vajon az előbbi példát egyértelműen névutósnak tarthatjuk-e már.

E jelentéskörbe tartozó főnevek szerepét a ragvonzó típus kialakulásában nagyobb korpusz vizsgálata tisztázhatja majd. A JordK. tanúsága szerint jelentős tényezőt alkotnak. Azért látszanak különösen alkalmasnak az *-n* ragos vonzat megszilárdítására és elterjesztésére, mert elég gyakoriak, s a *belől* és *kívül* határozószót egyaránt kívánják értelmezőül. Az ilyen vizsgálat azonban csak úgy eredményes, ha e szemantikai csoport ragtalan alapszavú névutós, *-n* ragos, és alakuló ragvonzó névutós határozói használatát együttesen vesszük figyelembe.

A *kívül* névutó a JordK.-ben általában ragtalan alapszót követ, eltekintve egy *-BÓL kívül* névutókezdeménytől (98; vö. KLEMM, TörtMondt. 232). A *-NÁL kil* 'nélkül' névutó alkotóelemeként alakilag elkülönült (*kyl*). Ragtalan alapszóval helyhatározói funkcióban eredeti ablativusi szerepe nem, főleg locativusi, ritkábban lativusi használata fordul elő. Alapszava gyakran jelöl határt, választóvonalat (*ajtó, kapu, velom*; vö. a *belől*-nél mondottakkal). A locativusi szerep elterjedtsége jó talajt biztosít az *-n* ragot vonzó szerkesztés kialakulására. Locativusi határozószóként már a MünchK.-ből adatolható (1. TESz. *kivil* a.). A JordK.-ben így csak elülső szórendben, 2 példában értelmez *-n* ragos névszót: *kywl puzta helyen* (457); *kywl az haaz heyan* (568). Névutói szerepű elszaporodása tehát még nem indult meg.

Egyszeri olvasat a kódexben a *felett* névutó *-n* ragos vonzattal. Ez azonban nem a ragvonzó struktúra alakulásának jele, hanem téves kapcsolásmód: mert mynden *yozagan felette* byzya hwet (433) ~ quoniam *super omnia bona sua constituet eum* (Mt. 24: 47).

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a JordK. az *-n* ragos névszót vonzó névutók kialakulásának kezdeti folyamatát szemlélteti. A *belől* s az *átal* 'által' esetében valószínűleg együtt él a ragtalan alapszavú és a ragvonzó struktúra, de az utóbbi még ritkább. Köztük funkciómegosztás nincs: a párhuzamos használat a helyjelölésben kétségtelen, az eszközhatározói és kötőszói szerepben bizonytalan. Írásban a kétféle szerkezet teljes szinonimának látszik, azonban nem zárhatjuk ki, hogy a ragvonzó változat névutója őriz még valamit értelmezői nyomatékából. Az *alól, fölül* és *kívül* névutók ragvonzó változata még nem szerepel a kódexben. A *kívül* esetében az új struktúra kialakulásának alapfeltétele: a locativusi használat általánossá válása és *-n* ragos határozót értelmező locativusi adverbiumi szerepe megvan a kódexben, a másik két névutó használatában azonban a ragvonzó szerkezet kialakulásának jelei nem mutatkoznak.

M. NAGY ILONA

Development of Hungarian postpositions governing the Superessive flection *-n*

This paper deals with the formation of postpositional structures governing the superessive flection *-n* which is a characteristic morphological type in the Hungarian language. The morphological type of these postpositional constructions underwent a change during the history of the Hungarian language: previously these postpositions followed the noun having no flection (*kapu belől*), today they govern a noun with the superessive flection (*kapun belül*). It has been found that in the text of the Yordansky codex (1516—1519) the formation of the structures with the postpositions *átal* and *belől* governing superessive case had begun, but the postpositions *alól*, *fölül* and *kívül* governed the nominative case of the nouns.

M. I. NAGY

